

HET NOORD-ZUID CONFLICT EN DE UNCED

De conferentie voor milieu en ontwikkeling in Rio en de 'nieuwe internationale ecologische orde'.

Alex Fernández Jilberto

Het Handvest voor de Aarde' of de 'Wereldconferentie voor Milieu en Ontwikkeling' die werd gehouden in juni 1992 in Rio de Janeiro en waaraan 160 landen deelnamen, was het gevolg van een beslissing van de Algemene Vergadering van de UNO van 22 december 1982. De conferentie van Rio vond twintig jaar na de Conferentie van Stockholm plaats. Deze Wereldconferentie moest nu het internationale milieubeleid voor het komende decennium vastleggen. De scherpe tegenstellingen tussen Noord en Zuid kwamen echter niet aan bod in verband met het 'actieprogramma voor de volgende eeuw', maar met betrekking tot het 'Charter voor het behoud van de aarde'.

De UNO had zich tot doel gesteld om in juni 1992 in Rio de Janeiro dit Charter door de staatshoofden plechtig te laten goedkeuren op eenzelfde manier als eerder al was gebeurd met de Verklaring van de Rechten van de Mens. Doch heel wat twijfels, speculaties, problemen en conflicten zijn aan de conferentie in Rio voorafgegaan en hebben tenslotte de goede afloop van de conferentie zelf in vraag gesteld.

Met betrekking tot de ontwikkelingslanden hebben de landen in het Noorden steeds de opvatting gehuldigd dat door toepassing van de 'duurzame ontwikkeling' de landen in Zuiden moeten worden geholpen. Met dat nieuwe paradigma van 'ondersteunde ontwikkeling' moeten zij dan in staat zijn om de economische ontwikkeling in overeenstemming te brengen met de noodzaak om de natuurlijke hulpbronnen te bewaren. Dit ontwikkelingsconcept bevat ook de idee van een stabiele wereldbevolking, evenwichtige kwaliteit van het milieu, beperkte economische groei, onbeperkte overlevingskansen voor de menselijke soort en behoud van de hele biosfeer. Gezien de socio-economische, culturele en biofysische verscheidenheid van de diverse regio's in de wereld en de verschillende opvattingen die er heersen met betrekking tot het

begrip duurzame ontwikkeling' en hoe dat doel te bereiken, is het evident dat er problemen zijn. Daarbij zijn er ook opvattingen die stellen dat niet elk sociaal, economisch of biofysisch systeem zichzelf in stand kan houden. Tevens is het mogelijk dat de idee om de in stand te houden vooral verwijst naar het in stand houden van een bepaald deel van de planeet. De noodzaak om zekere beschermde gebieden te behouden, komt neer op het instellen van een ecologische erfgoedbaarheid en ook het beroep doen op productieve ecologische hulpmiddelen.

Elk uitgangspunt dat aan de basis ligt van elk ecologisch concept dat de belangen van het Zuiden moet verdedigen, moet per definitie ook politiek en socio-economisch zijn. Dat betekent dat men in het Zuiden de milieuverloedering in de landen van het Noorden beschouwt als het resultaat van de 'overontwikkeling' en van de technologische verzadiging. In het Zuiden is dezelfde verloedering het gevolg van een verkeerde ontwikkeling in een poging om het armoedeprobleem te overwinnen. In dat opzicht heeft in Latijns-Amerika het CEPAL de nadruk gelegd op de idee dat de enige manier om in de praktijk een ecologische politiek op wereldschaal effectief in te voeren, enkel kan gebeuren door dit beleid te integreren in het concept van de 'evenwichtige ontwikkeling'(1). Hieruit volgt dat de landen bereid moeten zijn om de ecologische dimensies te aanvaarden en de kosten te dragen die gemaakt zijn tijdens het 'verloren decennium'. Met het 'verloren decennium' wordt het feit bedoeld dat de ontwikkelingslanden op grote schaal inkomen in de jaren tachtig hebben ingeleverd. Zo was het werkelijke produkt per hoofd van de bevolking op het einde van 1989 nog lager dan dertig jaar geleden. Het gevolg hiervan was dat de landen van Latijns-Amerika zich verzetten tegen de plannen om een 'Nieuwe Ecologische Wereldorde' te scheppen (wat gold als vertrekpunt van de Conferentie van Rio) door te verwijzen naar de lasten veroorzaakt door de recessie in de jaren tachtig, naar het passief geschapen door de buitenlandse schuld, naar de gebrekige overeenstemming tussen de internationale vraag en de eigen produktiestructuren en de samenstelling van het exportpakket van Latijns-Amerika. Hierbij kunnen we niet voorbijgaan aan de bestaande macro-economische onevenwichten, de toenemende veroudering van de kapitaalvoorraad en van de fysieke infrastructuur, welke allemaal zelf het gevolg zijn van de denivellerende werking van de crisis. De technologische kloof tussen Latijns-Amerika en de ontwikkelde landen is toegenomen samen met het opdrogen van de eigen financieringsbronnen en de verzwakking van het overheidsbeleid en de dalende overheidsinvesteringen. Dat laatste is de ware inzet van de discussie als het in Latijns-Amerika gaat over het slecht aanwenden van de natuurlijke hulpbronnen, de verspillingen en het vernietigen van de leefomgeving.(2)

De tegenstellingen tussen Noord en Zuid die tijdens de aanloop naar de Conferentie van Rio zichtbaar werden, hebben duidelijk gemaakt dat er een conflictrijke voedingsbodem voor handen is die elke poging om tot een Nieuwe Ecologische Wereldoorlog te komen, zal bemoeilijken. In dit artikel zullen we ons daarom bezig houden met de studie van deze tegenstellingen die vooral zichtbaar werden tijdens de voorbereiding van Rio.

De Verenigde Staten en de Conferentie van Rio.

De Conferentie van Rio is een slachtoffer geweest van de *Noordamerikaanse* presidentsverkiezingen, omdat de Republikeinse Partij en de administratie van President Bush niet bereid waren om concessies te doen met betrekking tot het klimaatverdrag wegens de buitensporige kosten ervan. Dat was een van de gevaren die de Conferentie van Rio hebben bedreigd. De grootste zorg van de Noordamerikaanse regering ging immers uit naar het optreden van President Bush tijdens de Conferentie, waarbij hij verplicht zou worden tot manoeuvres via het innemen van minderheidsstandpunten tegen verdragsteksten die zich exclusief zouden beperken tot de controle over de uitstoot van verbrandingsgassen die het broeikaseffect veroorzaken. Dit zou negatieve effecten kunnen hebben op de werkgelegenheid in de Verenigde Staten. Daarbij bleken de Verenigde Staten niet bereid te zijn om een grote financiële inspanning te leveren, noch om de vrije uitwisseling van de benodigde technologie in de richting van het Zuiden te bevorderen. Zij waren ook tegen elke vorm van beperking van de uitstoot van broeikasgassen.

China dat bij voorbeeld beschikt over 730 miljard ton steenkool en aardolie droeg in 1990 maar voor 0,6 ton koolstofoxyde per hoofd van de bevolking bij aan het broeikaseffect. India tekende voor slechts 0,2 ton en de Verenigde Staten waren goed voor 5,7 ton, wat neerkwam op 26 percent van alle CO₂ geproduceerd in de wereld. (3) Bij dit alles maken we abstractie van het feit dat de ontwikkelde landen sinds het begin van de industriële revolutie een grote hoeveelheid CO₂ reeds in de atmosfeer hebben gebracht. In februari 1992 verklaarde Bob Reinstein (staatssecretaris voor Milieuzaken en verbonden aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Washington) dat het klimaat het sleutelprobleem is van de hedendaagse (Noordamerikaanse) economie, omdat het klimaat direct wordt beïnvloed door het energieverbruik. Sinds de publicatie van een rapport door de Intergovernmental Panel on Climate Change in 1990 is de kwestie van de afbouw van het broeikas effect gesteld en heeft men de effecten van het broeikas effect geïventariseerd. Tijdens de Tweede Wereldconferentie over het Klimaat die in Genève werd gehouden, is dat rapport goedgekeurd. Daarmee werd de basis gelegd voor het Handvest voor de Aarde'. Volgens Reinstein nu toont dit laatste document aan dat de

ondertekenaars handelden met een voluntaristische voortvarendheid met betrekking tot de vermindering van de uitstoot van CO₂, maar vandaag zou een beduidend groot aantal ondertekenaars ook inzien dat men voorzichtig moet zijn met betrekking tot de economische gevolgen van dat verdrag. De Verenigde Staten, die de grootste kolenreserves bezitten en 60 percent van hun energiebehoefte uit koolwaterstoffen halen, hebben, aldus Reinstein, bij de discussies over de vermindering van het broeikas-effect er alle belang bij gehad om de concurrentiekracht van de Noord Amerikaanse bedrijven steeds voor ogen te houden.

De EG was de eerste economische grootmacht die in 1990 de doelstelling accepteerde om met het oog op het jaar 2000 de uitstoot van CO₂ te stabiliseren op het niveau van 1990. Andere OESO-landen, zoals Australië, Japan, Canada en Nieuw-Zeeland, traden dat standpunt bij en enkel de Verenigde Staten bleven als lid van de OESO dat standpunt afwijzen. "Wij denken hier anders over, zei Reinstein, want wij geloven niet in van hoger hand opgelegde maatregelen, enkel in acties van onderop; wij willen enkel de doelstellingen vastleggen om tot een vermindering van de uitstoot van broeikasgassen te komen." Ten aanzien van de invoering van een belasting op het energieverbruik (eco-tax) staat de Noord Amerikaanse regering trouwens afwijzend. De regering Bush wees ook de herhaalde verzoeken van de landen in het Zuiden af om de ontwikkelingshulp voor het financieren van milieuplanen te verhogen. Men overweegt enkel een heroriëntering binnen de bestaande hulp. Met betrekking tot de milieutechnologie die men aan de ontwikkelingslanden zou moeten overdragen, was het Noord Amerikaanse antwoord eenduidig: "Wij voelen er niets voor. De leiding van een bedrijf zal er niets voor voelen om afstand te doen van haar beslissingsbevoegdheid en de aandeelhouders zullen zich verzetten tegen het gratis en voor niets afstaan van dure technologie die men al geproduceerd en ontwikkeld heeft, aan de landen van de Derde Wereld". In plaats daarvan zou men kunnen komen tot het opzetten van samenwerkingsverbanden voor het produceren van technologieën die voldoen aan de milieueisen en de mogelijkheden van de ontwikkelingslanden. Dat laatste wordt door de landen in het Zuiden ook bepleit bij het aanleggen van hun maatstaven, omdat zij de technische middelen hiervoor niet in huis hebben en geen toegang hebben tot de technische middelen om de atmosferische en klimatologische veranderingen te meten.

De EG en de eco-tax.

Tijdens de discussies binnen de EG over de deelname aan de Conferentie van Rio is heel wat gepraat over het invoeren van een internationaal

geheven belasting op het energieverbruik. Dit met als doel om door verminderd energieverbruik de milieuschade te beperken en de uitstoot van CO₂ te verminderen. Tenslotte heeft de EG in mei 1992 onder druk van de industrie (en dan vooral van de energie-intensieve sectoren, zoals de chemische nijverheid, de aluminiumindustrie, de papiernijverheid en de glas- en staalnijverheid) besloten om het voorstel voor de invoering van de eco-tax enkel neer te leggen indien ook de Verenigde Staten, Japan, de lidstaten van de EFTA en de overige landen van de OESO tot dezelfde maatregelen overgaan. De bedoelde belasting wordt trouwens beschouwd als de belangrijkste maatregel om in het jaar 2000 de uitstoot van CO₂ te stabiliseren. Volgens Ripa di Meana, tot voor kort Europees Commissaris voor Milieuzaken, was er nog goede hoop dat door externe druk er een ommekeer in het Noordamerikaanse standpunt zou komen en dat de Noordamerikaanse milieubeweging erin zou slagen om het officiële standpunt van Bush af te zwakken, Maar ondanks alles was het duidelijk dat de eco-tax in geen geval de concutrentiekracht van de Europese economie mocht ondergraven.

Toch heeft men nog gehoopt dat vlak voor de start van de Conferentie van Rio de Europese ministers van milieuzaken (en dit ondanks het verzet van Spanje, Portugal en Griekenland) de criteria voor de eco-tax zouden vastleggen. Het belangrijkste criterium in deze was dat de eco-tax van toepassing moest zijn op alle energiebronnen (dus inclusief de hydro-electrische centrales en de kerncentrales). De invoering ervan zou geleidelijk aan gebeuren, te beginnen eerst met 3 dollar en daarna met een verhoging van 1 dollar per jaar, te beginnen per 1 januari 1993, ten einde in het jaar 2000 maximaal 10 dollar te bedragen voor het equivalent van 1 vat olie. Het resultaat hiervan zal zijn dat er belangrijke prijsstijgingen voor kolen (58 percent), aardolie (45 percent) en gas (34 percent) bestemd voor de elektrische centrales en de industrie zullen plaatsvinden. De prijzen van olie en gas voor huishoudelijk gebruik zullen met respectievelijk 16 en 14 percent toenemen en de vervoersprijzen zullen eveneens stijgen als gevolg van het duurder worden van de benzine en de diesel met respectievelijk 6 en 11 percent. Maar deze prijsverhogingen zullen worden gecompenseerd door een verlaging van de motorrijtuigenbelasting ten einde zo een fiscaal neutraal effect van de eco-tax te verkrijgen. De energie-intensieve bedrijven die plannen maken om zachte technologie' in te voeren zullen met behulp van verlaagde fiscale druk of belastingvrijdom gestimuleerd worden om zich om te schakelen.

De milieueisen in het Zuiden.

De prioriteiten die het Noorden stelt zijn verschillend van die van het Zuiden. Daardoor *is* ook het debat over het te voeren milieubeleid verschoven

van het groene niveau naar dat van de politieke wetenschap. (4) In tegenstelling tot de landen van het Noorden die vooral de nadruk leggen op problemen van planetaire aard (de ozonlaag, het broeikaseffect, de bio-diversiteit, de bevolkingsgroei en de ontbossing), leggen de landen in het Zuiden de nadruk op de economische ontwikkeling en de ontwikkelingshulp. (5) Illustratie in deze is bijvoorbeeld de verklaring die de Directeur voor Milieuzaken van de UNO in maart 1992 aflegde op een bijeenkomst met betrekking tot de internationale handel in bedreigde planten- en diersoorten. Hij zei: "Men is meer geïnteresseerd in het oprichten van een natuurhistorisch museum in de Derde Wereld in plaats van de wereldbevolking te helpen voeden". (6) In dezelfde context kan men de uitspraak plaatsen van een parlementslid uit Pakistan: "Het gaat hier blijkbaar over uw milieu en over onze ontwikkeling".

De landen in het Zuiden zien als centraal probleem niet zozeer het milieuaspect, maar de beslissingsbevoegdheid over de richting waarin hun ontwikkeling en hun welzijn opgaan. Dat moet als centraal thema in het internationale milieubeleid tot uitdrukking komen. (7) Dit standpunt komt niet enkel in conflict met de doelstellingen van de rijke landen die van het milieubeleid de centrale spil van hun ontwikkelingsbeleid hebben gemaakt, maar ook met de meer neutrale standpunten zoals die door de EG worden verdedigd en waarin welzijn en milieubeleid een plaats hebben gekregen.

De arme landen komen niet alleen op voor hun recht op economische ontwikkeling, maar verdedigen ook hun soevereiniteit en het recht op zelfbeschikking met betrekking tot het gebruik van hun grondstoffen en hun natuurlijke hulpbronnen. Voor de minder ontwikkelde landen is het van groot belang dat het milieuverdrag een aantal internationale regels vastlegt, zoals het verplicht ingelicht worden over de negatieve effecten op het milieu, de plicht om de veroorzaakte milieuschade te vergoeden, het dragen van medeverantwoordelijkheid bij het voorkomen van grensoverschrijdende milieurampen. Volgens de ontwikkelingslanden is de fundamentele oorzaak voor de mondiale milieuproblematiek gelegen in het feit dat er verkeerde produktiemethodes worden toegepast en er verkeerde consumptiepatronen worden in stand gehouden. Men legt de verantwoordelijkheid hiervoor bij de hoog ontwikkelde landen.

Natuurlijk moet men in deze rekening houden met de EG die stelde dat de nationale verantwoordelijkheid van landen of groepen van landen moet worden opgeheven en dat de westerse landen hun consumptiegedrag fundamenteel moeten veranderen (wat overigens ook te integreren is in een neoliberale herstructureringspolitiek). Het betekent ook het vastleggen van een verband tussen de te voeren bevolkingspolitiek (family planning) en de milieubeleid.

problemen in de Derde Wereld. De noodzaak om de bevolkingsaan groei te beperken wordt nu gezien vanuit de optiek dat de groei van de wereldbevolking een verdere aanslag op het milieu zal betekenen.

De ontwikkelingslanden zijn daarbij ook nog bezorgd voor het verband dat zal worden gelegd tussen de internationale milieumaatregelen en de evolutie van de wereldhandel. Zo is er in deze het zeer opvallende plan om de verdere import van hout te verbieden uit landen die niet volgens de regels van de ontwikkelingsplanning hun bossen ontginnen. Gezien deze ontwikkelingen worden de westerse milieuplannen gezien als nieuwe vormen van een protectionisme dat zich vooral richt tegen de export afkomstig uit het Zuiden. Niet alleen de ontwikkelingslanden, maar ook de Noord Amerikaanse milieubeweging (onder andere de Organisatie Friends of the Earth) hebben rond deze punten argumenten aangedragen. Zo stelt de milieubeweging bij voorbeeld het absolute recht op economische ontwikkeling in vraag met de opmerking dat dit recht slechts een voorwendsel is om de invoering van strenge milieubescherpende maatregelen te ontduiken. Dit standpunt vertrekt van de stelling dat de beschikbare leefruimte nu eenmaal beperkt is en al bezet. Toch blijft het standpunt overeind dat het noodzakelijk is om de groei, de ontwikkeling en het toekomstig welzijn van het Zuiden veilig te stellen. En dat levert meteen de basis voor de onverzoenlijke tegenstellingen in de ingenomen standpunten.

De kostprijs van de ecologisering van de wereldeconomie.

De vergaderingen die voorafgingen aan de Conferentie van Rio zorgden voor de verharding van het Noord-Zuid conflict. Op de voorbereidende vergaderingen van de OESO die tot doel hadden om te komen tot een harmonisering van de standpunten vertolkt door de lidstaten, probeerden de Verenigde Staten zich systematisch te verzetten tegen alle alternatieve voorstellen geopperd door de Groep van 77 landen. Het voorbereiden van een gemeenschappelijk standpunt was trouwens ingegeven door de overweging dat men de concurrentiekracht van de bedrijven op de wereldmarkt moest veilig stellen. Elke maatregel die zou leiden tot prijsverhogingen of zou kiezen voor iets anders dan de 'self regulation', moest worden verworpen, omdat de multinationals en het kapitalisme (zoals dat verdedigd wordt door het Angelsaksische kapitalisme, dus de Verenigde Staten, Engeland en de Wereldbank en enkele neoliberale landen uit de Derde Wereld) hier tegen waren. Toch is de idee van een kapitalisme dat luistert naar milieu-overwegingen en dat zich onderwerpt aan controlemaatregelen uitgevaardigd door de UNO perfect mogelijk. Doch deze idee is niet conform aan de politiek van 'liberalisering' en deregularisering' zoals die voorgestaan wordt door de geïndustrialiseerde landen en de

wisselwerking eigen aan een betrekking. Hij bestudeerde hoe dit eco-systeem door toedoen van de mens een 'cultuurlandschap' was geworden.

Zijn conclusie is: Uit de natuur zelf kunnen geen criteria voor of tegen een specifiek economisch gebruik afgeleid worden, enkel criteria voor de wijze waarop een vrij gekozen economisch gebruik moet worden aangepakt. In de grond bestaat er dus nooit zoiets als 'de' aangepaste economische vormgeving, enkel steeds een brede waaier van mogelijkheden (...). De natuur biedt de mensen geen absolute maatstaf waarop hij zijn handelen kan funderen, maar wel - als men van de relatie mens-natuur uitgaat i.p.v. een absolute grond - een relatieve, waarbij in elke probleemstelling natuurlijke en culturele aspecten onontwarbaar met elkaar verstrengeld zijn" (42).

Natuurlijk zal ook het feit dat Bookchin het anarchistische maatschappij-model naar voren schuift als de institutionele context waarbinnen de natuurstem zich het zuiverst kan manifesteren in het licht van een benadering á la Barzing, de nodige kritieken doen losbarsten. De opvallende 'harmonie préétablie' tussen ecologie en anarchisme lijkt te wijzen op de extrapolatie van maatschappelijke waarden in de natuur, waarna die antropomorfe natuur zelf weer gebruikt wordt als legitimatiegrond voor het maatschappij-ideaal (43). Laat het een troost wezen voor Bookchin dat ook de politieke wetenschapper Andrew Dobson wijst op het onbetwistbaar anarchistisch karakter van de *groene maatschappijvisie*: "(...) ik wil niet suggereren dat de Groene oplossing zelf een anarchistische oplossing is. We kunnen alleen maar zeggen dat de duurzame maatschappij (van de ecologisten) kenmerken vertoont die ons toelaten haar als 'anarchistisch' te omschrijven" (44).

NOTEN:

(1) Zie het monumentale werk van Roderick Nash, *Wilderness and the American mind*, Yale University Press, London, 1982;

(2) T. Lemaire, 'Tussen wildernis en Arcadië. Bosgezichten', in: *Binnenwegen*, Ambo, Baarn, 1988, p.70;

(3) R. Nash, o.c., p.151;

(4) D. Worster, *Nature's economy. A history of ecological ideas*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977, p.266;

helpen financieren. In plaats hiervan verwachtte de commissie dat de onderontwikkelde landen 600 miljard dollar per jaar zullen vrijmaken en dat de ontwikkelde landen dan bereid zullen zijn om een toeschietelijkere handelspolitiek te voeren, om de overdracht van technologie te bevorderen en om de buitenlandse schuld van de ontwikkelingslanden radicaal te verminderen. De Japanse steun aan dit voorstel moet men zien als een poging om de Verenigde Staten (die verlamd worden door de presidentsverkiezingen) op de Conferentie van Rio naar de kroon te steken als leidende macht in de wereld. Volgens verklaringen afgelegd door een lid van de commissie is Japan een economische grootmacht zonder militaire interventiemacht en met politieke leiders die zich buiten de internationale strijdpunten plaatsen, die hebben bewezen dat zij met goede bedoelingen zijn vervuld en die hun economische doelmatigheid hebben weten te combineren met milieubescherpende maatregelen.

In een rapport (World Development Report) van de Wereldbank dat het thema van het milieubeleid behandelt en bedoeld is als bijdrage aan de Conferentie van Rio, denkt men dat 75 miljard dollar per jaar nodig zal zijn om in de Derde Wereld de meest urgente milieumaatregelen te treffen. Hetgeen neerkomt op 1,4 percent van het BNP van de onderontwikkelde landen. Dennis Anderson, die belangrijkste opsteller van het rapport was, hoopte dat een voortgaande liberalisering van de wereldhandel zonder al te veel problemen mogelijk kan zijn en voor de financiering van het milieuprogramma kan zorgen. Dit rapport heeft allicht ook als doelstelling gehad om de tegenstellingen toe te dekken welke zichtbaar waren geworden door het uitlekken van een intern document opgesteld door Lawrence Summers (Wereldbank) waarin werd gesuggereerd dat men de meest vervuilende industrieën nog het beste kan overbrengen naar de Derde Wereld, en dan speciaal naar Afrika, omdat dit continent erg weinig vervuild is.

Is het mogelijk om tot een afrondende conclusie te komen?

Er bestaat een grote tegenstelling over de vraag hoe men het uitbaten en het gebruiken van de natuurlijke hulpbronnen ter hand kan nemen binnen een geharmoniseerd economisch model dat in overeenstemming is met het ecosysteem. Omdat de economische groei van de ontwikkelde landen in het verleden afhankelijk was van het onttrekken van grondstoffen aan de onderontwikkelde landen en omdat deze laatste een grote bio-diversiteit vertonen welke van levensbelang is voor de biosfeer (vooral dan voor het Noorden) en voor de verdere ontwikkeling van de landbouw, de bio-technologie en de industrie, heeft het milieuvraagstuk zich vertaald in een zeer gevoelige politieke kwestie.

Daardoor zijn de landen in het Zuiden in staat om hun voorwaarden te stellen en aan de geïndustrialiseerde landen een bijdrage te vragen voor de geleverde ecologische prestaties. En dat op dezelfde wijze als het Noorden zijn voorwaarden stelt met betrekking tot de buitenlandse schuld van de ontwikkelingslanden. De landen uit het Noorden leggen disproportioneel gezien een grote last op de biosfeer en dat kan een aanleiding zijn voor het vragen van een hoge schadevergoeding, waardoor men de milieuprogramma's in het Zuiden kan financieren. Dit kan een alternatief zijn voor het plan vervat in de 'Verklaring van Tokio om aan het Zuiden 600 miljard dollar te vragen om het programma 'Agenda 21 uit te voeren.

NOTEN

(1) Zie Comisi6n Econ6mica para Am6rica Latina y ei Caribe (CEPAL): Transformaci6n Productiva con Equidad. La tarea prioritaria del desarrollo de Am6rica Latina y ei Caribe en los aos noventa. Santiago de Chile, 1990.

(2) ECLAC: Sustainable Development: Changing Production Patterns, Social Equity and the Environment. Santiago de Chile, 1991.

(3) Mohamed Larbi Bouguerra: 'Au service des peuples ou dun imp6rialisme 6cologique?', in: Le Monde Diplomatique, mai 1992, blz. 8-9.

(4) W.M. Adams: Green Development. Environment and Sustainability in the Third World. Routledge, Londen en New York, 1990

(5) Raymond van Ermen: 'Int6r6ts capitalistes et responsabilit6s plan6taires', in: Le Monde Diplomatique, mai 1992, blz. 8-9.

(6) Volgens een bericht verspreid door het AFP op 13 maart 1992.

(7) D. Pearce, E. Barbier and A. Markandya: Sustainable Development: Economic and Environment in the Third World. Elgar, Londen, 1991.

(8) Louis Emmerij: Nord-Sud: la grande d6goupili6e. Parijs, 1992.

(9) Voor een neoliberale visie op de ecologische herstructurering van de internationale economie, zie Terry L. Anderson en Donald R. Leal: Free Market environmentalism. Westview Press, Boulder, 1991.